

VISOKO GOSPODARSKO UČILIŠTE KRIŽEVCI

MEĐIMURSKE POKLADNE MASKE

Elena Despot

Međimurski fašnik je već dugi niz godina atrakcija u Međimurju. Održava se u veljači, i u njemu sudjeluju brojne maske i iz susjednih država: Slovenije, Italije, Mađarske i Austrije. Najoriginalnije maske budu i nagrađene. Fašnik organiziraju i pojedina mjesta kao što su Sveti Martin na Muri, Vratišinec, Donji Vidovec, Mala Subotica, Prelog, Novo Selo na Dravi, Nedelišće, Pušćine...

Stariji ljudi sjećaju se da taj fašnik postoji još od kada su oni bili djeca. Sjećaju se da su se obukli u svakakvu šarenu odjeću, uzeli šlefu- drvenu žlicu i krenuli u selo. Najbolje je bilo kada je pao mrak, kažu da je to ponekad znalo biti i stravično. Ide se od kuće do kuće, te se pjevaju fašničke pjesme, jedu se krafne, no ponekad popije i malo vina za zagrijavanje.

Sustavno istraživanje međimurskih pokladnih običaja započelo je pedesetih godina 20. st. otkrićem drvenih maski u selima Turčišće i Podturen. O toj su temi najviše pisali Katica Benc-Bošković, Stjepan Ilranjec i Maja Povržanović. Već u prvome radu Katice Benc-Bošković nalazi se kratak opis običaja i maski:

„Baukači, gugači ili maškuri javljaju se pojedinačno za vrijeme poklada, a najbrojniji i najizrazitiji su na sam fašnički vtornik. Čitav taj dan maškuri obilaze selom, dok ih se poslije podne sakuplja sve više, te se konačno formira povorka na početku sela. Grupa maškura veselo prolazi selom uz povike, buku, zvona, pričvršćenih na njihovoj odjeći, a danas i uz svirku harmonike. Naročito se djeca plaše maškura. Na svakih nekoliko metara povorka se zaustavila, a na raskršću se pleše uz svirku i pjesmu. Posebnu pažnju zaslužuju drvene maske. Izrađene su od vrbova drva, a obojene su obično crveno, plavo i bijelo. Sjaj na maskama postiže se premazivanjem raznim mastima ili uljem“.

U Turčišću postoji nekoliko tipova drvenih maski. Ukratko, antropomorfnu drvenu obrazinu zovu lafra, a naziv lampa upućuje na zoomorfne elemente. Poznatije lafre su babja skopana lafra, lafra smrti, lafra Cigan i lafra vrag.

Lafre su obično izrađene od jednoga komada vrbova drva, iznutra izdubene, a izvana prilično grubo oblikovane kao ljudsko lice i obojene, s izrezanim otvorima očiju i rastvorenih usta. U donjoj vilici često su usađeni malobrojni drveni zubi. Obrazine se učvršćuju preko tjemena i zatiljka remenjem od kože. Lik vraga ima na antropomorfnj crno obojenoj lafri pribijenu kalotu s usađenim umjetnim rogovima, preko leđa mu je prebačena crna kratka pelerina, umjesto hlača ima crne štrampole, a u ruci nosi rasohe (željezne vile).

Najpoznatija i najbrojnija lampa je lampa birkon (mađ. Birka = ovca), s pravim ovnujskim rogovima. Postoje (ili su postojale) i druge lampe: lampa ćuk, lampa štrk (vrsta ptice), lampa roda, lampa krava, lampa svinja, lampa žaba i lampa raca (patka). Lampe su kombinacija antropomorfnih i zoomorfnih elemenata. Načinjene su od nekoliko komada vrbova drva, s pridodanim životinjskim rogovima, a često su posebno usađene i drvene uši. Obrazina je slična antropomorfnj lafri, ali je u kružno izrezan otvor za usta usađen i čavlima pribijen dvodijelni gobec. Na obrazinu je s gornje strane pribijena kalota s nastavljenim ovnujskim (ili drugim životinjskim) rogovima. Spoj kalot, rogova i obrazine obično je prikriven krznom ili drugim dlakavim materijalom na čelu maske. Kalota leži na tjemenu maskiranoga čovjeka, a maska se priteže remenjem kao i lafra. Gobec ne mora biti usađen – gornji dio može biti pribijen u polukružni urez na donjem dijelu obrazine, pri čemu je donja čeljust spojena s gornjom samo dvama pribijenim komadićima kože. Takav gobec može se otvarati i zatvarati, ali je njime ipak teško upravljati, jer nije snabdjeven uzicom, koja je uobičajena kod trećega tipa maski – čaplji.

Taj treći tip maske, zoomorfna čaplja, ne stavlja se na lice, nego se nosi na štapu u rukama, a čovjek je obično pokriven bijelom plahtom i povlači uzicu kojom se otvara i zatvara donja čeljust maske. Sama maska je drvena (često od hrastovine) i predstavlja glavu krave, koze ili čaplje. Sastavljena je od dva dijela – donja čeljust pričvršćena je metalnim pločicama i snabdjevena uzicom za pokretanje. Čaplja krava ima pribijene rogove i usađene drvene uši i ispupčene oči, a može biti obojena ili presvučena krznom (ili dlakavim materijalom). Premda su Čaplje izrađivane i u Turčišću, čini se da su u novije vrijeme karakterističnije za obližnji Podturen.

Dakako, sve te maske nisu samo muzejski ili ukrasni predmeti. Maske su dno pokladnih običaja, a baš na primjeru Turčišća (sela u kojem postoji kontinuitet istraživanja posljednjih desetljeća) možemo lako uočiti tipične mijene karnevala u seoskoj sredini, uvjetovane promjenom načina života i vanjskim utjecajima.

Stanje iz pedesetih godina koje opisuje Katica Benc-Bošković (1959;1962) moglo bi se ukratko sažeti ovako:

Maškuri, maškori, baukači ili gukači počinjali su obilaziti selo već dva tjedna prije Fašnika (Fašnjeka), od mraka pa sve do ponoći. Maskirali su se dečki i puce, ali i oženjeni ljudi, čak i trudne žene. U prerusavanju su upotrebljavali staru odjeću, dijelove narodne nošnje, naopako navučene kožuhe ili građanska odijela. Osim drvenih lampi i larfi, na lice su stavljali i mararne, obrazine od papira, ili bi napadno obojili lice. Neki su nosili mjedena ili željezna zvona, lance, štapove, metle i druge rekvizite za stvaranje buke i plašenje djece.

Pokladni utorak bio je njihov dan – maškuri su obilazili već od jutra, od pojedinačnih likova polako su se formirale tematske skupine. Postojalo je samo sjećanje na usamljeni maskirani lik smrti: prurušeni momak, ogrnut bijelom plahtom s bijelim rukavicama i kosom u lijevoj ruci obilazio je šuteći pojedine kuće i dvorišta, ne primajući darove. Likovi su se kretali i u parovima: takvi su bili Cigan i Ciganica z detetom, kum i kuma koji nose dete na krst, ded i baba. Za prva dva para obvezna je bila zamjena spolova, a dijete je predstavljala slamnata lutka.

„Cigan je presvučen u otrcano muško odijelo, opasan željeznim lancem s drvenom, nekada željeznom lafrom na licu. U ruci nosi štap. Ciganica je obučena u šarenu haljinu s maramom na glavi vezanom pod bradom i namazanim licem crnom bojom. Pod rukom u koritu ciganica nosi dete, dok u drugoj drži štablju, posudu za zelje. Svako toliko ciganica polaže dete s koritom na zemlju, ziblje ga i iz štablje ga hrani. Za to vrijeme cigan sa štapom plaši okupljenu djecu. Cigan i ciganica uvijek idu zajedno, lagano koračaju i obilaze selo. Ne obaziru se ni na koga, ne razgovaraju, samo se zagledaju i zalaze u dvorišta i kuće koje žele porod. Ukućani koji žele i očekuju zdravo novorođenče rado dočekaju ove maškure, ali ne stupaju s njima u bliži kontakt. Poslije obilaska čitavog sela cigan i ciganica neprimjetno nestaju, a pojavljuju se tek na glavnoj pokladnoj svečanosti pod konac dana. Slično ophode selom kum i kuma. Obučeni su u dijelove narodne nošnje i nose dete, slamnatu lutku, na krst Kum nosi u zdeli kolače i Litervina, te usput hrani dete koje kuma drži na rukama u koritu“.

Baba i ded opisani su bez opscenih pojedinosti, samo kako vesele i šaljive figure, koje su isto tako pojavljuju uvijek zajedno i na završnoj priredbi sudjeluju u smiješnim doskočicama. Baba je ranije imala na leđima pukiju (grbu), a u ruci nosi metlu od šibe. Godine 1957. baba i ded pojavili su se kao jedan maskirani lik, baba deda nosi:

„Babu i deda predstavljao je jedan momak i to tako da je gornji dio tijela obukao kao muškarac, a donji u žensku suknju. On je pred sobom nosio od slame napravljen dio ženskoga lika od pasa na više, a straga na leđima objesio je oko pasa muške hlače i cipele, također napunjene slamom“.

Kao poseban oblik skupnoga maskiranja spominje se hertarija (njem. die Herde=stado), maske u stadu. No taj oblik maskiranja gotovo je iščezao. Hertarija se spominje u selu Podturen; bilo je to stado čaplji krava (ili čaplji koza) koje goni pastir s korbačem u ruci, momak u platnenim gačama ispunjenim slamom i starinskoj košulji, robači.

Zabilježene su i maskirane skupine s devom (kamelom) i konjem. Konja i kamelu predstavljaju po dva momka prekrivena lanenom plahtom, ili plahtom od konoplje zvanom šator. Prvi momak nosi u rukama štap ovijen slamom ili tkaninom u obliku vrata i glave životinje, a drugi se u polupognutom položaju drži rukama za prvoga. Konj ima rep od užeta. Obje „životinje“ nose na leđima teret, i prate ih po dva maskirana goniča.

Posebnu skupinu čine lampe i nap hanci, s lampom birkon na glavi. To su najbrojniji i najomiljeniji maškuri. Nap hanci i lampe iz Turčišća išli su nekad i u susjedni Domašinec. Nad hanci se od ostalih lampa razlikuju posebnom odjećom: najčešće mlađi momci odjeveni su u bijelu narodnu nošnju od domaćega platna, u gače i robaču. Nogavice i rukavi pri dnu su svezani i odjeća je ispunjena slamom. Oko pojasa su opasani uzicom na koju je pričvršćen zvonac, željezne vile, metla ili drveni štap (botu). Ponašanje im je divlje, stalno trče, zvone, razmahuju rekvizitima. Drugi maškuri lampe u skupini nemaju odjeću ispunjenu slamom, ali često imaju pričvršćenu slamu oko ruku, nogu ili drugdje, i uz to privezana zvona. Skupina lampa i nap hanaca kreće se zajedno, pleše i poskakuje na raskrižjima. Dižu veliku buku, često i instrumentom zvanim prda, zemljanim loncem na kojemu je nategnut svinjski mjehur kroz koji se provlači štapić. Uz buku prde pjevaju, obilazeći kuće, pokladnu pjesmu:

„Tu za repu, tu za ljen,
Tu za masno zelje.
Fašnjik se je oženil
Pepelnicu zaručil.
Pepelnica zaručnica
Fašnjik mladoženja! ...

Uz prvi stih tri do četiri maškura vrte se u kolu i poskakuju, kaj bo repa bolje debela. Uz drugi stih maškuri gaze nogama, što simbolički predstavlja kiseljenje zelja“.

Oveća maskirana skupina predstavlja svate, obilazi selo i pleše uz harmoniku po raskrižjima: tu su mladoženja, dever, podsnehalja, zastavnjek i starešina, a zaručnicu predstavlja mlad momak opremljen kao nevjesta.

Završnica poklada u Turčišću odvijala se pred kraj dana. Svi bi se okupili na raskrižju i u povorci odlazili na obalu rječice Trnave, gdje se odvijalo vješanje Cigana. Treba istaknuti da

su u liku Cigana turčički seljaci sudili negativnim pojavama u vlastitome selu – ali ipak je proteklih desetljeća vješanje Cigana preimenovano u vješanje lopova.

„Optuženog cigana dovode na kolima na određeno mjesto. U kola su upregnuti maškuri nap hanci ili maškuri medvedi, momci prurušeni u kožuhe s ovčjim ili jarećim krznom. Cigan, pokraj kojega su smještena vješala galge, sjedi tužno na kolima. Njega pred cijelim skupom okrivljuje sodec, prurušeni muškarac u građansko ruho i to da je čmelce vkral ili nekom sličnom optužbom, nakon čega mu izriče smrtnu kaznu vješanjem. Ciganica s koritom u ruci plače i nariče za svojim mužem kao i ostali maškuri, dok narod više da ga objese. Za to vrijeme cigan lukavo bježi s kola na određeno mjesto, obično na koju parnu, tj. Onaj dio štaglja gdje se sprema sijeno. Za njim bježe četiri maškura da ga uhvate. U parni je već otprije spremljena slamnata lutka slična ciganskom liku. Razdragani maškuri vuku cigana, slamnatu lutku, te uz povike i veselje izvrše vješanje. Na molbe i zapomaganje ciganice maškuri skidaju cigana sa galga. Zatim ga na kolima vode do rijeke Trnave i tamo ga s mosta utapaju. Po završetku ovog prizora maškuri napuštaju ovo mjesto. Uz pjesmu i povike vraćaju se na raskršće ruk i dočekaju Pepelnicu“.

Tjedan prije Poklada, a osobito sam pokladni utorak, bio je određen svim mogućim radnjama koje su trebale otjerati tamu zime, dozvati toplinu proljeća i osigurati rodnost i plodnost u dolazećoj godini. Potrebno je bilo zaštititi cijelo gospodarstvo od zlih sila, nepogoda i bolesti.

Srijedu prije Poklada nazivali su vrteča sreda. Taj dan zabranjeno je presti, da zmije ne dođu u kuću. Ne smije se kuhati grah, niti išta okruglo.

Četvrtak su nazivali tusti, taj dan se kuha masno meso. Iza njega dolazeplantavi petek i čokljava subota, od kojih su nam sačuvani samo nazivi, ali ne i objašnjenje zašto se tako zovu.

Fašenjska nedelja bila je ispunjena obilaskom maškara. Selom su u nedjelju, koju su nazivali i mali fašnik, obilazila djeca i mladež, a glavne povorke maškara odvijale su se na pokladni utorak, no u novije vrijeme praktički se sva pokladna zbivanja sele na nedjelju.

Fašenjski ponedjeljek bio je dan gazdarica. One su se na taj dan okupljale i zabavljale u krčmi. Reklo se da idu po kvas. Taj dan bilo je i zabranjeno šivati, jer inače kokoške ne bi nosile jaja, čistili su se i kokošinjci.

Na pokladni utorak, Fašnik, bilježimo najviše običaja. Tako se odmah ujutro prije zore moralo zaklati crnu kokoš. Njezinom krvi je gazdarica pošpricala cijeli grunt, da na gospodarstvo cijele godine ne bi došla nikakva bolest. Glavu te kokoši zakapali bi pod prag, da kuga ne dođe na kokoši. Ako si tog dana prije zore ubio krta, i njegovo srce dao kobilama, bile su cijelu godinu zdrave i friške. Slično je ako si cijelim krtom istrljao konje.

Prije zore morala se i lalovka skuhati u kiseloj juhi (svinjska laloka). Tu juhu je svaki ukućan morao jesti da bi imao jake i zdrave zube. Ako se tom juhom poškropilo oko kuće, otjeralo se svu nesnagu, žabe i zmije. Mast od te juhe čuva se do Velikog petka, njome se mažu pete, da ne bi popucale na rosi, ili na Pepelnicu mazale noge djeci, da mogu svukud ići, a da ih nikakve nesnaga ne dohvati.

Na Pokladni utorak bilo je zabranjeno presti da vjetar ne razori krova, šivati da kokoške ne prestanu nesti. Sadili bi tri zrna kukuruza u jutro, podne i navečer da bi saznali najbolje vrijeme sjetve, obrezivali bi trsje barem jedan trs da bude rodno ili su rozge trsa stavljali u vodu da saznaju kakva će biti godina. Podupiralo bi voćke kukuruznim ruclima da budu rodne, nosili gnoja na vrt da ga zaštite od nesnage, moramo se očistiti tavane i kokošinjce, lupati loncima da se miševi otjeraju, trebalo je stoku u štaju pokrenuti....

Ako je u selu bila djevojka ili mladić koji su se već odavno trebali oženiti, njima su na stup pred kuću postavljali prokljalu repu.

Ipak najvažniji je događaj ophodnja maskiranih likova selom. U Međimurju je postojalo bezbroj načina maskiranja od jednostavnog prekrivanja lica krpom ili mazanja čađom maski od papira do umjetnički izrezbarenih drvenih maski.

Povorke maskiranih, jedna ili više njih, kretale su se selom, ponekad već od jutra, ali uglavnom pred večer. Zalazilo se u dvorišta i kuće, plesalo, pjevalo, prikupljalo darove, krafne, novce, jelo i piće. Tako su obilazili cijelo selo, plešući na svakom križanju, sve do kasno u noć, kada bi se okupili u krčmi i zabavljali se sve do ponoći.

Tada je veselju kraj, jer došla je Pepelnica s njome i pokora i post.

U Hrvatskoj ima malo gradova koji se mogu pohvaliti tako bogatim kulturnim događajima.

Literatura:

1. Lozica, I. (1997): Hrvatski karnevali, Zagreb.
2. Benc-Bošković, K. (1962): Neki pokladni običaji i drvene maske u Međimurju, Zavod za istraživanje folkloru Zagreb.
3. Petr-Marčec, S. (2001): Vodič etnografskim postavom, Muzej Međimurja Čakovec.